

tunk: a prelingvális hallássérültek felénél 20 nm-nél kevesebb jut egy főre, míg a hallásukat később elvesztők körében ez az arány jóval alacsonyabb. Több mint 30 nm esik egy főre a prelingválisok 24%-ánál, a 4–13 évesen hallássérültté váltak 33%-ánál, a felnőttkori siketek és nagyothallók 49%-ánál, az időskori hallássérültek több mint 60%-ánál. A számok jól mutatják, hogy a prelingvális hallássérültekhez képest jobb körülmények között élnek azok, akik életük egy későbbi szakaszában veszítették el hallásukat, függetlenül attól, hogy az adatfelvétel idején hány évesek voltak.

A legjellemzőbb lakóháztípusok szerint: a prelingválisok legnagyobb arányban panelházban (29%); a következő kategóriába tartozók régi típusú bérházban vagy panelházban (33–33%), a felnőttkori hallássérültek többlakásos sorházban illetve családi házban (29–29%), s az időskori hallási fogyatékosok többlakásos sorházban (44%) laknak. Ez az eredmény is összecseng a korábban tapasztaltakkal, vagyis a csecsemő- és gyermekkori hallássérültek rosszabb minőségű, a lakáspiacon alacsonyabb értékű ingatlanokban élnek.

Azt mondhatjuk tehát, hogy minél korábban következik be a halláscsökkenés, annál rosszabbak az esélyek egy magasabb életszínvonal elérésére, melynek okai között elsőként az alacsonyabb iskolázottság szerepel, s ezzel szoros összefüggésben a foglalkozási hierarchiában elfoglalt alacsonyabb státusz, rosszabb anyagi nivå. A prelingvális, ma már 60 év feletti hallássérültek idősebb korukra sem tudtak olyan szintet elérni, mint azok a társaik, akik hasonló korúak, de felnőtt/időskorban lettek siketek vagy nagyothallók. A korai hallásromlás tehát behozhatatlan hátrány, mely az élet több területén is megmutatkozik. A halláskárosodás ideje és súlyosságának foka természetesen együttesen határozzák meg az érvényesülési, vagyonszerzési esélyeket, azonban a fent vizsgált mutatók szerint a halláskárosodás idejének erősebb hatása van.

Összefoglalás

A hallássérültek iskolázottságuk, a foglalkozási presztízshierarchiában elfoglalt helyük, illetve jövedelemnagyságuk tekintetében messze elmaradnak a teljes lakosság átlagától. A siketek valamivel rosszabb helyzetben vannak, mint nagyothalló társaik, képzettségüket, s ezzel szoros összefüggésben anyagi helyzetüket illetően. Az aktív korú siketek túlnyomó többsége inaktív kereső, míg a nagyothallóknál ez az arány még az 50%-ot sem éri el. A magas presztízssértékkel bíró ágazatokban és szakmákban magasabb a nagyothallók aránya, és fordítva, az alacsonyabb képzettséget igénylő területeken a siketek felülreprezentáltak. Adataink szerint az aktív korú siketek többsége rokkantnyugdíjas, vagyis ők inkább válnak inaktívvá, mint nagyothalló társaik.

Mindent összevetve azokban a családokban élnek a legrosszabb anyagi körülmények között, ahol ez a típusú fogyatékoság halmozottan fordul elő, ahol kevesebb ép hallású családtag képes kompenzálni a halláskárosodással járó, fent említett tényezőkkel magyarázható jövedelemkiesést.

Abonyi Nóra

Cigány gyerekek a kisegítő osztályokban

A cigány tanulók iskolai elkülönítésének hosszú évek óta gyakorolt módja, hogy szocializációs hiányosságaikra hivatkozva már a beiskolázásnál különválasztják és kisegítő osztályokba sorolják őket. A kisegítő iskolákból (amelyeket újabban felzárkóztató vagy fejlesztő iskoláknak

is neveznek) általában nincs visszaút a normál iskolarendszerbe, nagyon csekély az esély a középfokú továbbtanulásra. A kiegészítő osztályok száma a 60-as évek elejétől, a cigány gyerekek egyre teljesebb körű beiskolázásával párhuzamosan, egészen a 80-as évek végéig folyamatosan növekedett. Azóta valamelyest csökkent, mert az ország demokratizálódása következtében az iskolák kénytelenek voltak óvatosabban élni ezzel az eljárással.

Az 1974/75-ös tanévben a cigány tanulóknak 12%-a járt kiegészítő iskolába (osztályba). A következő években a létszám lassú, de egyenletes növekedésének köszönhetően az 1985/86-os tanévben ez az arány elérte a 18%-ot. (A nem cigány tanulók 2%-a részesült "kiegészítő" képzésben.) A kiegészítő cigány tanulók nagyobbik fele a normál általános iskolákban létrehozott – gyakran összevont – kiegészítő osztályokba járt, ahol többnyire nem szakképzett gyógypedagógusok foglalkoztak velük. A kiegészítő osztállyal működő normál általános iskolák száma 1960-tól 1984-ig csaknem négyszeresére (119-ről 443-ra) emelkedett. A kiegészítőben elvégzett 8 osztály hivatalosan 6 osztályos normál általános iskolai végzettségnek felelt meg, de az ilyen keretek között megszerzett tudás még annyinak sem.

Noha a jogszabályok szerint a kiegészítő iskolákba (osztályokba) csak olyan gyerekeket lehetett volna átírányítani, akikről egyéni vizsgálat alapján, szakmailag megnyugtató módon bebizonyosodott, hogy értelmi fogyatékosok, a gyakorlat hosszú éveken át ennek a minimális feltételnek sem tett eleget. Az áthelyezés így válhatott a cigány gyerekek iskolarendszeren belüli elkülönítésének egyik hatékony eszközévé. A következmények súlyosságát növelte, hogy gyakorlatilag nem volt visszaút: aki egyszer átkerült a kiegészítőbe, azt akkor sem helyezték vissza, ha egyértelműen bebizonyosodott róla, hogy teljesen ép értelmű.

A hetvenes évektől kezdve egyre többen fogalmaztak meg súlyos szakmai kifogásokat az áthelyezésnek ezzel a gyakorlatával és a mögötte meghúzódó diszkriminatív szándékokkal szemben. A tanügyigazgatás -részben ennek a hatására- a 80-as évektől különféle szakmai garanciák (szakértői bizottságok, felülvizsgálati előírások stb.) beépítésével fokozatosan szigorította az áthelyezési eljárás szabályait. Az arányok azonban így sem sokat változtak, mert az iskolák továbbra is megtalálták az előírások kijátszását szolgáló kiskapukat. 1992-ben az általános iskolás cigány gyerekek 16%-a még mindig kiegészítő iskolákban (osztályokban) tanult.⁵

A cigány gyerekek általános iskolai oktatásáról 2000 tavaszán folytattunk szociológiai vizsgálatot az Oktatáskutató Intézetben.⁶ A kutatás egyik célja az volt, hogy információkat gyűjtsünk oktatásuk körülményeiről, tisztázzuk, hogy milyen mértékben jellemző a cigány gyerekek iskolai elkülönítése (szegregációja), és ez milyen ideológiákkal és módszerekkel történik.

Miután kutatásunk kizárólag a normál általános iskolákra vonatkozott,⁷ a kiegészítő iskolákat nem vizsgáltuk, de a cigány gyerekek aránya alapján kiválasztott mintába bekerült iskolák 37%-ában kiegészítő osztály is működött. Azt tapasztaltuk, hogy az általános iskolák részben azért hoznak létre kiegészítő osztályokat, mert sok az olyan kistelepülés, ahonnan csak hosszadalmas utazással érhetnék el az ilyen oktatásra szoruló gyerekek a városi kiegészítő iskolákat.

5 Kemény István & Havas Gábor: Cigány kutatás, 1994, Kézirat.

6 A kutatásban az MTA Szociológiai Intézetéből Kemény István és Havas Gábor, az Oktatáskutató Intézet részéről pedig Fehérvári Anikó és Janni Gabriella vettek részt. A kutatást az Oktatási Minisztérium, a Soros Alapítvány, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány és az OTKA támogatta.

7 A mintába 192 általános iskola került be, azok közül az intézmények közül, ahol 1993-ban a cigány tanulók aránya meghaladta a tanulólétszám 25%-át. Valamennyi iskola esetében kérdőíves adatokat békertünk fel az adott iskolát fenntartó önkormányzat hivatalvezetőjével, az adott iskola igazgatójával és az iskolába járó 6. osztályos cigány gyerekek szüleivel (összesen 1779 cigány szülő megkérdezésére került sor). 40 iskola esetében a cigány gyerekek osztályfőnökeivel mélyinterjú is készítettünk.

Másrésről pedig azért, mert az általános iskolások alacsony létszáma és a fejkvótás finanszírozás arra sarkallja őket, hogy speciális szolgáltatásokat (így a kiegészítő osztályok indítását) is felvállaljanak.

Adataink szerint a kiegészítő osztályok előfordulása régióként az alföldi megyék iskoláiban és a nagyobb községekben volt a leggyakoribb. A kiegészítő osztályok szervezése szoros korrelációt mutatott az iskolák tanulólétszámával (minél nagyobb egy iskola, annál valószínűbb, hogy vannak kiegészítő osztályai is), és az iskolába járó cigány gyerekek arányával. A legtöbb (75%-on felüli) cigány gyereket oktató iskola felében találtunk kiegészítő osztályokat.

1. tábla: *Működnek-e az iskolában kiegészítő osztályok, az iskola jellemzői szerint? (%)*

Az iskola jellemzői	Igen	Nem	Összesen
Régió			
Dunántúl	35,7	64,3	14,8
Alföld	41,4	58,6	36,0
Észak	34,1	65,9	42,6
Településtípus			
Bp	33,3	66,7	6,6
Megyeszékhely	12,5	87,5	7,7
Város	38,5	61,5	20,7
Község	45,3	54,7	44,8
Kisközség	28,2	71,8	20,2
Tanulólétszám			
100 alatt	18,8	81,3	8,2
101-200	25,0	75,0	37,7
201-400	43,9	56,1	29,5
401-600	48,1	51,9	13,7
600 fölött	60,0	40,0	10,9
Cigány arány			
25% alatt	21,7	78,3	12,0
26-50%	41,0	59,0	54,0
51-75%	26,3	73,7	20,8
75% fölött	50,0	50,0	13,2
Összesen	37,0	63,0	30,3
N 68	115	183	

Forrás: Cigányszegregáció, iskolai kérdőív, 2000.

A gyerekek kiegészítő osztályba irányításáról az esetek többségében áthelyező bizottságok és megyei gyógypedagógiai bizottságok döntöttek, de az esetek 30%-ában ebbe az érintett intézmények pedagógusainak (óvónő, iskolaigazgató, pedagógus) is volt beleszólásuk (2. tábla).

A cigány tanulók szelekciójáról az iskolaérettségi vizsgálatok alkalmával születik döntés. Ezeket a vizsgálatokat a nevelési tanácsadók vagy a szakértői bizottságok munkatársai végzik, a tanulók beiskolázása előtt. A vizsgálatok gyakorlati lebonyolításában azonban az első szűrő az óvoda, ugyanis az óvónők jelölik ki azokat a gyerekeket, akiket 6 éves (iskolaköteles) korukban nem találnak iskolaérettnak. Ugyancsak iskolaérettségi vizsgálaton kell részt vennie minden olyan gyereknek is, aki nem járt óvodába.

2. tábla: Ki dönt a kisegítő osztályba sorolásról?

	N	Válaszok (%)	Esetek (%)
Nevelési tanácsadó	15	16,7	25,0
Áthelyező bizottság	28	31,1	46,7
Megyei gyógyped. bizottság	29	32,2	48,3
Óvónő	7	7,8	11,7
Iskolaigazgató	7	7,8	11,7
Osztályfőnökök	4	4,4	6,7
Összesen	90	100	150

Forrás: Cigányszegregáció, iskolai kérdőív, 2000.

A nevelési tanácsadók által elvégzett vizsgálatok alapján a következő döntések születhetnek: vagy iskolaérettnak nyilvánítják a gyereket, és akkor bekerülhet az általános iskola normál osztályába; iskolaéretlennak nyilvánítják, és azt javasolják, hogy maradjon még egy évig az óvodában; kislétszámú (felzárkóztató) osztályba javasolják; avagy kisegítő iskolába vagy osztályba. Előfordul, hogy a gyerek normál általános iskolai osztályba kerül, de egy-két év után kiderül, hogy nem tudja teljesíteni a követelményeket. Ilyenkor az iskola kérheti a szakértői bizottság felülvizsgálatát, amelynek eredményeként a gyerek vagy a normál általános iskola felzárkóztató (fejlesztő) osztályába, vagy kisegítő iskolába ill. osztályba kerülhet át.

Az iskolaérettségi vizsgálatok a pedagógusok szerint az utóbbi években alaposabbak lettek, többféle szakember vizsgálja meg a gyerekeket, együttesen alakítják ki a véleményüket és javaslatukat. Ennek ellenére sem változott az a helyzet, hogy az iskolaéretlennak talált (kisegítő iskolába, vagy speciális osztályokba sorolt) gyerekek között átlagos arányukhoz képest jóval több a cigány gyerek. Ennek legfőbb okát a pedagógusok abban látják, hogy a cigány családok között még mindig az átlagosnál gyakrabban fordul elő, hogy a gyerek ugyan nem sérült (vagy fogyatékos), de súlyos szocializációs és/vagy nyelvi hátrányokkal kerül iskolába. Az interjúk során a következőket mondták erről:

“A legfőbb ok feltehetően az ingerszegény környezet, meg hogy nem törődtek vele, és amiatt nem fejlődött. Akivel nem foglalkoznak, az jóval elmaradottabb azoktól, akikkel igen.” (Szeged)

“Ez a gyerek pl. nem születésétől hozta ezt a sérülést, hanem a családi háttér, az ingerszegény családi környezet miatt nem fejlődött a korának megfelelően az értelmi képessége.” (Tiszabura)

“A kisegítő iskola tanulói zömében cigány tanulók. Nagyon sok esetben nem derül ki itt sem a gyerekekről sokáig, hogy határeset, és csak az otthoni ingerszegény környezet miatt retardált, vagy valóban szellemi fogyatékos. Ez sokáig nem derül ki.” (Bátonyterenye)

“Azért kerülnek sokan a kis létszámúba, vagy a kisegítőbe, mert szociális problémáik vannak, tehát ingerszegény a környezet. Két-három éves fejlődési lemaradásuk van a többi gyerekekhez képest. Nem foglalkoznak a gyerekekkel otthon.” (Boldva)

“Nagyon sok közöttük a gyenge képességű, mert már eleve olyan hátrányokkal jönnek, hogy nem jártak óvodába, vagy esetleg csak az utolsó évben, iskolaelőkészítőre jártak. A szülők otthon nem tudnak segíteni nekik.” (Kunmadaras)

Hátrányokkal jönnek az iskolába, mert nem járnak rendszeresen óvodába. Tegnap is feltettem a kérdést az osztályban, hogy otthon ki mesél, és erre a válasz nagy semmi. Abból is van a hátrányuk, hogy az oktatásnak rohanós a tempója. Mi nagyon jól tudjuk, hogy ez nem jó, de hát ezt kell csinálni, mert odafent ezt születték meg. Azt szoktam mondani, hogy ha kínaiul hallgatnék előadást, én is megünném.” (Nyírmada)

“Az ismeretük sokkal szűkebb, és hogyha óvodába jártak is, rájuk aztán nagyon jellemző, hogy önbizalomhiányuk van. Azért kell ez az osztály, mert meg kell tanítani őket, hogy kinyíljanak, hogy szerepelni tudjanak az iskolában, hogy fölállalják azt, hogy megszólalnak hangosan, elmondják azt, amit tudnak.” (Kiskunhalas)

“A cigány gyerek az ingerszegény környezete miatt annyira el van maradva, annyira nem éri el azt a szintet, és nem is várható, hogy otthon foglalkozzanak vele. Például tavalyelőtt volt egy ilyen, akiről azt mondta a pszichológus, ha az övé lenne ez a gyerek, nem kerülne kisegítőbe, de mivel ilyen környezetből jön, kisegítőbe kerül. Ez tényleg különbség.” (Bp. VIII. k.)

A pedagógusok szerint az iskolaérettségi vizsgálatokhoz használt mérőeszközöknek (amelyek nem alkalmasak a többségitől eltérő, szegény szubkulturában szocializált gyerekek képességeinek mérésére) is részüik van abban, hogy a cigány tanulók átlagos arányukat jóval meghaladó gyakorisággal kerülnek kisegítő osztályokba. Míg a vizsgált általános iskolákban 2000-ben átlagosan 46% volt a cigány tanulók aránya és 54% a nem cigányoké, ugyanezen iskolák kisegítő osztályaiban 86%-ot képviseltek a cigány gyerekek, míg a nem cigányok csak 14%-ot.

Azt tapasztaltuk, hogy a kisegítő osztályba kerülésre a cigány tanulóknak az átlagosnál is nagyobb esélyük volt a megyeszékhelyi és a kisközségek iskoláiban. Minél kisebb volt az iskolák tanulólétszáma, annál nagyobb volt az esély arra, hogy a cigány gyerekek kisegítő osztályokba kerüljenek, míg a nem cigány gyerekek esetében éppen fordított összefüggés mutatkozott. És végül minél magasabb volt a cigány tanulók aránya az egész iskolában, annál nagyobb volt az arányuk a kisegítő osztályokban is.

3. tábla: A cigány és nem cigány gyerekek aránya a kisegítő osztályokban az iskolák jellemzői szerint (%)

Az iskola jellemzői	Cigány	Nem cigány
Településtípus		
Bp	81,2	18,7
Megyeszékhely	92,1	7,8
Város	70,7	29,2
Község	90,5	9,4
Kisközség	95,5	4,4
Tanulólétszám		
100 alatt	100,0	0
101-200	94,1	5,8
201-400	90,1	9,8
401-600	79,4	20,5
600 fölött	70,3	29,6
Cigány arány		
25% alatt	41,5	58,4
26-50%	85,8	14,1
51-75%	96,8	3,1
75% fölött	96,7	3,2
Összesen	86,2	13,8
N 64	64	

Forrás: Cigányszegregáció, iskolai kérdőív, 2000.

A 64 kisegítő osztályt is működtető iskolából 27 olyan intézményt találtunk (42%), amelynek kisegítő osztályaiba csak cigány gyerek járt. Ha valamennyi vizsgált iskolát (nem csak a kisegítő osztályokkal rendelkezőket) tekintetbe vesszük, az összes nem cigány gyerek 1%-a, a cigány gyerekeknek pedig 7%-a járt kisegítő osztályba. Budapesten és a nagyobb községek iskoláiban, a kisegítő nem cigány és cigány gyerekek arányait tekintve, az átlagosnál is nagyobb különbségeket tapasztaltunk a cigány gyerekek rovására. Ugyancsak az átlagosnál több cigány gyereket utasítanak kisegítő osztályokba az alföldi megyék településein és a nagyobb létszámú iskolákban. És végül azt tapasztaltuk, hogy sok (75%-on felüli) cigány gyereket oktató iskolában mind a cigányok, mind a nem cigányok esélyesebbek arra, hogy kisegítő osztályokban oktassák őket.

4. tábla: A kisegítő cigány és nem cigány gyerekek aránya az iskolák jellemzői szerint, az összes tanuló %-ában

Az iskola jellemzői	Cigány	Nem cigány	Cigány/nem cigány
Régió			
Dunántúl	3,3	1,5	2,2
Alföld	9,3	1,4	6,6
Észak	6,1	0,7	8,7
Településtípus			
Bp	6,0	0,4	15,0
Megyeszékhely	3,4	0,6	5,7
Város	8,4	2,4	3,5
Község	8,0	0,6	13,3
Kisközség	4,5	1,0	4,5
Tanulólétszám			
100 alatt	2,7	0	2,7
101–200	4,7	0,7	6,7
201–400	10,0	1,6	6,3
401–600	5,8	0,8	7,3
600 fölött	10,8	1,9	5,7
Cigány arány			
25% alatt	2,5	1,0	2,5
26–50%	7,9	1,0	7,9
51–75%	4,2	0,2	21,0
75% fölött	10,4	2,1	4,9
Összesen	6,9	1,0	6,9
N 192	187		

Forrás: Cigányszegregáció, iskolai kérdőív, 2000.

Az iskolák pedagógiai szempontból azért tartják indokoltnak a kisegítő osztályok működtetését, mert úgy gondolják, hogy a szocializációs hátránnyal induló gyerekek nem tudnak teljesíteni a normál osztályok követelményeit. Ezekben az osztályokban kisebb a csoportlétszám, lassúbb a haladási tempó és alacsonyabbak az oktatási követelmények. A kisegítő osztályok jellemzői azonban sok esetben kétségessé teszik az eredményeket.

A vizsgált iskolák tagozatos osztályaiban sehol, a normál osztályokban pedig csak ritka kivételként fordult elő, hogy több évfolyam tanult együtt. Ugyanakkor a kisegítő osztályokban gyakoriak voltak az egész alsó, vagy felső tagozatot együtt oktató összevont tanulócsoportok. Azt tapasztaltuk, hogy a kisegítő osztályokban tanító pedagógusok között az átlagosnál magasabb a képesítés nélküliek aránya, ugyanakkor meglepően kevés a gyógypedagógus végzettségű tanár; vagyis gyakori, hogy a kisegítő osztályokat megfelelő szakmai végzettség nélküli tanítók oktatják. És miután a kisegítő osztályok a normál általános iskolaitól eltérő tantervekkel dolgoznak, a gyerekeknek kevés az esélyük arra, hogy ezekből az osztályokból átkerüljenek a normál színvonalú oktatásba, vagyis ez az oktatási forma gyakorlatilag kizárja őket a középfokú továbbtanulásból.

A cigány szülők többsége azonban nem csak az oktatás minősége miatt ellenzi, ha a gyerekeit kisegítő osztályba irányítják, hanem azért, mert ezek az osztályok manapság is az iskolán belüli elkülönítés eszközei. 2000-ben azt tapasztaltuk, hogy a normál osztályokba járó cigány gyerekek közül 9%-nak volt minden osztálytársa cigány, és 30%-uk járt olyan osztályba, ahol a többség cigány volt, míg a kisegítőssök közel egyötödének volt minden osztálytársa cigány, és közel kétharmaduk esetében az osztálytársak többsége. Vagyis a cigány gyerekek számára a nemcsak a továbbtanulási esélyeket csökkenti a kisegítőbe kerülés, hanem a társadalmi integráció esélyeit is.

5. tábla: A cigány tanulók aránya az osztály típusa szerint (%)

Cigány arány	Tagozatos	Normál	Felzárkóztató	Kisegítő	Összesen
Mindenki	8,1	50,0	18,4	9,1	
Többség	1,7	28,5	40,0	65,3	29,8
Fele	6,8	14,1	7,1	13,3	
Kisebbség	59,3	42,3	6,7	8,2	40,5
Néhány	32,2	7,0	3,3	1,0	7,4
Összesen	3,2	90,0	1,6	5,3	100
N	59	1675	30	98	1862

Forrás: Cigányszegregáció, iskolai kérdőív, 2000.

Az 1993-as oktatási törvény a szülőket a korábbinál jelentősebb iskoláztatási "jogosítványokkal" ruházta fel: hozzájárulásuk nélkül a gyerek nem helyezhető el semmilyen oktatási intézményben, vagy tanulócsoportban, nézetkülönbség esetén akár évente kérhetik a szakértői bizottságok javaslatainak felülvizsgálatát. A "fellebbezéssel" a cigány szülők igen ritkán élnek, holott többségük úgy érzi, hogy gyerekeik alacsony színvonalú oktatásával és nemzetiségi szempontú elkülönítésével súlyos jogsérelem éri őket.

Liskó Ilona

Az integrált hallássérült gyermekek sikeres iskolai teljesítményét befolyásoló tényezők

A speciális nevelési szükségletű, ezen belül a hallássérült gyermekek integrációja az 1993-as Közoktatási törvény megszületése óta létező alternatíva a magyar közoktatásban. Az alapjai-